

Málnási Ferenc

**Anyanyelvoktatásunk erdélyi tantervei,
tankönyvei a kezdetektől napjainkig
VIII.****„Magyar schola” — magyar nyelv**

Misztótfalusi Kis Miklós (1650–1702), a kiváló erdélyi nyomdász már a deákos-latinos tananyag nélküli „magyar scholák” elterjesztését javasolta, „a maga születési nyelvén tudjon olvasni az írásokat” — fogalmazta meg az 1686-ban kiadott zsoltároskönyvének előszavában (Mészáros István 1981. 382). Maga is végigjárta a nagybányai gimnáziumi, majd a nagyenyedi kollégium osztályait, utána „schola mesterséget Fogarasban viselt”, és kiadta Molnár Gergely — első ízben 1556-an Kolozsváron megjelent — latin nyelvű tananyagát, javított változatban s egy katekizmust is a gyerekek számára. A „magyar scholákban” Misztótfalusi szerint a magyar nyelvű könyvek által közvetített tananyagot tanulmányozták volna, ez a kifejezés azt az iskolát is jelentette, ahol a latin nyelv bevezető részét magyarul magyarázták, de egyébként „szabályos” latin iskola volt.

A magyarul magyarázott tananyag mellett, magyarul szerepeltek is a diákok. 1696-ban és 1697-ben Solymosi Nagy Mihály, a nagyszebeni evangélikus kollégium praepceptora sokat szerepeltette diákjait, köszöntőket, jeleneteket tanított be nekik. Ezeknek a magyar nyelvű verses szövegeknek egy részét az iskola egyik tanulója, Vatta János — későbbi orvos — jegyzetkönyve őrizte meg. (Varga János: *Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. század második feléből*. Budapest, 1967) Solymosi Nagy Mihály 1697-ben Nagyszebenben nyomtatta ki *Genethliceum* címmel a magyar iskolai grammatikai osztályának tanulói által előadott köszöntőket.

Jan Amos Comenius is hangoztatta, hogy a kezdő osztályokban anyanyelvi szövegekkel foglalkozzanak, és anyanyelven a legfontosabb ismeretkörök szerepeljenek a tananyagban. Ez az Apáczai Csere János által is említett „alsó iskolát” követelő véleménye még nem vált népszerűvé. A 17. század közepén minden gyereket mindennapos kisiskolai, általános oktatásban részesíteni még lehetetlen volt. A falvakon lakó gyerekek a kisiskolákban megtanulható ismeretek nélkül is el tudták látni felnőttkori feladataikat. Faluhelyen elegendő olvasandó sem állt rendelkezésre, a népi műveltséget a szóbeli hagyományok átvételével, a falu folyamatos életében való részvétellel meg lehetett szerezni, nem az iskola útján. Nehezítette az iskolába járást a települések szétszórtsága is. A me-

zővárosokban ez nem volt akadály és az iskolás műveltségnek már tekintélye is volt. S a céhekben már szakmát is tanulhattak (Mészáros István 1981. 394).

Mégis elmondhatjuk, hogy Erdély befogadta a nyugati világ új szellemi áramlatát, és olyan alkotások jönnek létre, amelyek az elkövetkező évszázadban is nélkülözhetetlenek és meghatározzák az erdélyi művelődés hosszú időre érvényes sajátos arculatát. A kereteket az államhatalom művelődéspolitikája határozta meg, s erdélyi fejedelmeink ebben a korban is országmegtartó, a fejlődést meghatározó politikát folytattak. A fejedelmi korszakban Erdély nyelvileg nagyon nyitott ország. Erdélyi fejedelmeink alatt a tudomány nyelve a latin, a tanulmányok nyelvi követelménye esetenként a német, holland, francia s a század utolsó évtizedeiben a angol. A diplomácia nyelvében a latint kezdi kiszorítani a francia. A román vajdák sok esetben magyarul leveleznek a fejedelmekkel, akik törökül is tudó írnokokat is alkalmaznak. Ebben a különleges, sokféle nyelvi közegű korszakban az anyanyelvű műveltség különös felvirágzását figyelhetjük meg. Az erdélyi magyar nyelv akkor az új társadalmi művelődési igényeknek megfelelően az államélet, a történelem, a gondolkodás, a tudomány fogalmi kincsével, az ipar és a kereskedelmi élet szavaival bővült. Kialakul a könnyed társalgási nyelv, és megszületnek a bonyolultabb érzésvilág kifejezésére is hajlékony közlési formák. Misztótfalusi Kis Miklós, az egyetemes betűművészet és nyomdászat világhírű személyisége egységesíti a magyar helyesírást. Új, javított kiadásban kerül az olvasók kezébe, magyarul, tömegolvasmányoknak szánva a *Biblia*. Mindez a korabeli anyanyelvi oktatásunk sikere is (Köpeczi Béla szerk. 1993. 353-357).

A 17-18. századból maradtak ránk az első, katekizmussal egybe nem kötött — ma ismert — *magyar nyelvű ábécéskönyvecskék*, amelyekben már nincs semmiféle latin szöveg. Ezek az önálló kisiskolák — vagyis a *falusi, mezővárosi és városi népiskolák* — kezdő tanulóinak és tanítóinak készültek.

Közülük az első, ma meglevő példány 1719-ben jelent meg: *Magyar Á-bé-ce*. Nyomtatott: MDCCXIX. Nem tudjuk, hol, talán Debrecenben... Tartalma szerint protestáns kisiskolások számára készült. Anyaga: nagy- és kisbetűk, magán- és mássalhangzók, szótagoszlopok, gyakorlószövegek, imádságok és néhány ének, számok 30-ig egyesével, 100-ig tízesével, 1000-ig százasaival.

Tudomásunk van még két korábbi könyvről: Markovics Sándor *A Magyar Könyvszemle* 1883-i évfolyamában tette közzé annak a magyar ábécéskönyvnek a szövegét, melynek töredékeit könyvtáblából áztatták ki. A cím nélküli könyvecske „nyomtatott S. Patakon 1659-ben”. Tartalma: ábécésorok, szótagoszlopok, számok 1—10-ig egyesével, 10—100-ig tízesével, Miatyánk, Hiszekegy, Tízparancsolat, idézetek a Bibliából, szótagolva és két zsoltárszöveg nem szótagolva. Feltűnő az ószövetségi anyag nagy becse és az, hogy anyaga eltér mind a katolikus, mind a protestáns ábécéskönyvektől.

A másik protestáns magyar ábécéskönyv címlapján a szentkoronás magyar címe fölött ez olvasható: *Győri magyar alphabetum. Nyomtatott 1773*. Tartalma a szokásos részekén kívül katekizmus is.

A szokásos tananyagot tartalmazza a jezsuiták által kiadott magyar nyelvű ábécéskönyv: *A magyar szollásnak kezdetétől és módgyáruul való keresztyéni tudomány, melly a kisdedeknek oktatásokra, egynehány imádságokkal edgyütt ki nyomtatott Nagyszombatban, az Akadémiai Bötűkkel 1756. esztendőben*.

Ez a könyvecske 1761-ben és 1767-ben Sopronban, majd 1774-ben Pozsonyban is megjelent. Nem látták el címekkel az első oldalak betű- és szószorozatait a protestáns ábécéskönyvekben (de a latin—magyar változatokban sem), viszont a jezsuiták magyar ábécéskönyveiben igen, mégpedig ugyanabban a megfogalmazásban, ahogyan ez Bornemissza Péter 1577-i ábécéskönyvében olvasható: „szólló-bötük” (magánhangzók), „mással zengő bötük (mássalhangzók), „szó-tévő bötükön kezdett össze foglalt bötük”, „két mással zengő bötükben végeztetett össze foglalt bötük”

Az 1756-os nagyszombati ábécéskönyv címlapján a korabeli népiskola belső életét érzékeltető képet helyeztek el a szerkesztők. A kép jobb oldalán ül a tanító, előtte iskolás fiú, kezében nyitott ábécéskönyv, nyilván a betűzést gyakorolja. Középen kislány áll, nyeles tabula-ábécét tart kezében. A háttérben levő asztalnál fiúk ülnek, írásbeli feladataikat készítik. A kép bal oldalán díszes ruhájú főpap áll, s a most érkező kisdiakokat a tanító elé irányítja. Szent Gergely ő, az iskolások védőszentje, akinek napján — Gergely-járás iskolás népszokásának keretében — a népiskolai tanítás minden évben elkezdődött (A. Jászó Anna szerk. 2001. 34-39).

Az 1770-es évek elején nagyszabású iskolareform-munkálatok kezdődtek hazánkban. Ezek keretében a falusi, mezővárosi és városi népiskolák szervezetét is korszerűsíteni kívánták. Az oktatás-nevelés mintáját a *norma-iskola* adta. A módszert Ignaz Felbiger dolgozta ki és 1775-ben Pozsonyban nyílt meg az első hazai norma-iskola. A norma-módszer volt hazánkban *az első olyan oktatási módszer, amelyet az állami tanügyi szervek „hivatalosan” meghonosítani kívántak a hazai iskolákban.*

E nagyszabású oktatás-módszertani mű rövidített változata: *Kern des Methodenbuch, besonders für die Landschulmeister in den kaiserlichen-königlichen Staaten* (A módszertankönyv kivonata, főként a falusi tanítók számára a császári és királyi országokban). Első kiadása Bécsben jelent meg 1776-ban.

A kötetben a népiskolai tantárgyak részletesen kifejtett oktatásmódszertana található. A hittan részletezése után az olvasástanítás három szakaszának bemutatása következik. *Az egyes betűk megtanítása nem az ábécé sorrendjében történik, hanem a legegyszerűbb felépítésű betűvel, az i-vel kezdődik, s fokozatosan kell haladni a bonyolultabb betűalakok felé. A betűösszevonás segédeszközei a nagy alakú nyomtatott betűtáblázatok, ezeken a magánhangzók pirossal, a mássalhangzók feketével legyenek nyomtatva. A leglényegesebb újítás: nem silabizáltatni kell az értelmetlen szótagokat. A tanító először rámutat a táblán levő *ba* szótagra, majd ezt kimondja, „ezután ujjával vagy pálcájával rámutat előbb a *b*, majd az *a* betűre, s jelt adva kezével vagy pálcájával, kimondatja valamennyi tanulóval egyszerre a *ba* szótagot.” Így kell végigmenni a gyakorló szótagtáblázat összes szótagján. Így az állami olvasástanítási útmutató *hivatalossá tette a silabizálás kiiktatását a betű-összeolvasás gyakorlásából. A norma-módszer olvasástanítási eljárása kiindulásul az értelmetlen szótagok betűalakjait globálisan asszociáltatta a megfelelő hangzással.* A betűk megtanulása után kell a *Kern* szerint megkezdeni az írástanítást. Ez tehát a szótagok kiolvasásának gyakorlásával egyidőben történik. A tanító által a táblára írt nagy alakú betűktől, valamint a nyomtatott mintalapokon levő ugyancsak egyszerűbb betűktől kell haladni az összetettebb felépítésűek felé. A tanulók füzetükbe írják gyakor-*

lataikat tollal, tintával. A tanító feladata e füzeteket hetenként legalább kétszer átnézni és kijavítani, a kisebbeknek ő csinál tollat, a nagyobbakat pedig meg kell tanítani a tollkészítés fortélyaira. Minden hónapban minden tanuló negyed-íves papírlapon mintáírást ad be a tanítónak.

E reformok alapján megtartották, de átalakították a több évszázados ábécés-könyvet, valamint új tankönyvtípust indítottak útjára: a *népiskolai olvasókönyvet*. Az *ábécéskönyv* átalakításának lényege: a vallásos tartalmú gyakorlószövegek mellett megjelentek a *világi témájú, rövidebb-hosszabb szövegek*. Az olvasni már többé-kevésbé tudó, magasabb tanulócsoportba tartozók tankönyve az *olvasókönyv* lett. Ez az új népiskolai tankönyv egyszerű, világos nyelvezetű, rövid, zömmel világi témájú olvasmányokat tartalmazott. Az olvasmányok közös iskolai feldolgozása a tanulók olvasáskészségének további csiszolására, finomítására szolgált, s új ismereteket is nyújtott, valamint a tanulók gondolkodását is fejlesztette, edzette.

S e 18. századi reform nyomán jött létre az azóta is élő és jól használható, ma is alkalmazott tanítási módszer: a tudatosan és tervszerűen megfogalmazott tanítói kérdések és tanulói válaszok egymásba ötvözéséből, az olvasókönyv olvasmányainak ily módon való, beszélgetés keretében történő feldolgozásából kialakított közös osztályfoglalkozás. A későbbi időszakokban ábécés- és olvasókönyv címet adtak az olvasni-írni tanuló kisdíákok tankönyvének.

Ignaz Felbiger módszertani szakirodalmi tevékenysége hatalmas jelentőségű a hazai népiskolák történetében. Lerakta a *hazai — falusi, mezővárosi és városi — népiskolai oktatás-módszertani szakirodalom alapjait*.

Kiadványaink

2023-ban megjelent

